

Božidar Čečuk, Dinko Radić: *Vela spila. Višeslojno pretpovijesno nalazište Vela Luka - otok Korčula*. Centar za kulturu "Vela Luka", Vela Luka 2005. 299 str., 94 tab., 42 sl. u tekstu.

Uvod knjizi Vela spila napisao je Franko Oreb dugogodišnji suradnik na iskopavanju Vele spile, rođeni velolučanin, arheolog i povijesničar umjetnosti. Opisao je prirodna obilježja zapadnoga dijela otoka Korčule, gdje se u dnu velolučkoga zaljeva nalazi Vela spila. Priložena je karta (str. 10) najvažnijih lokaliteta toga dijela Jadrana koja obuhvaća pretpovijesna nalazišta južnojadranskih otoka: Brač, Hvar, Vis, Korčula, Latovo, Sušac, Palgruža, kao i nekoliko lokaliteta na suprotnoj obali Italije (Coppa Nevigata, Passo di Corvo) čime su naznačeni putevi transmisije pretpovijesnih kultura.

Povijest istraživanja prati arheološke radove od prvoga spomena lokaliteta početkom dvadesetog stoljeća do njihovih intenziviranja sredinom sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Od godine 1978. voditelj je iskopavanja prof. Čečuk, stalni je suradnik dr. Oreb, a uskoro im se priključio i prof. Radić kustos velolučke arheološke zbirke. Tijekom proteklih trideset godina kontinuirano se radilo na površini od oko dvjesto kvadratnih metara. Spilja je velika dvarana eliptična oblika s postranskim ulazom okrenutom prema moru i dva otvora na stropu. U dosadašnjim iskopavanjima dno spilje nije dosegnuto. Na tabelarnome prikazu (str. 17) vidimo pregled slojeva od 1-8 i kultura u spilji i njihovih razvojnih stupnjeva. Najdonji iskopani sloj Vele spile pripada gornjem paleolitikumu i kulturi epigravetijenski. Prije opisa epigravetijenskih nalaza oslikan je krajobraz Korčule i Jadranskoga mora krajem pleistocena. Slijede pregledne tabele i statistika pronađenih kremenih predmeta. Grebala su u Veloj spilji najčešće oruđe i dolaze u nekoliko tipova. Pronađeno je također i koštanih predmeta kao i mala životinjska figurica izmodelirana od zemlje (str. 29, sl. 8). Opisujući osnovne oblike materijalne kulture gornjopaleolitičkih naslaga autori ističu činjenicu da se šire okruženje Vele spilje krajem ledenog doba značajno razlikovalo od današnjeg. Najbliža je obala bila kilometrima udaljena od spilje, a klima mnogo hladnija. Množina kremenja i zdobljenih životinjskih kostiju sličje na situaciju na Badnju i u stratumima VIII i IX Crvene stijene. Kalibrirani radiokarbonski datumi za najdonji sloj su 18.000-16.700 g. pr. Kr. Približno dvijestotine predmeta gornjega paleolitika odnosno epigravetijena je nabrojano u katalogu (t. 1-9) uz poglavlje *Gornji paleolitik (8) Epigravetijen* (str. 21-48).

Sedmi sloj, mezolitički, debeo je oko metar i pol, a nalazi pokazuju dva razvojna stupnja. Klimu obilježava zatopljanje i s tim u vezi porast razine mora. U mezolitikumu prevladava koštano oruđe, a ima ga tri puta više nego kremenih artefakata. Stručnjaci Zavoda za geologiju i paleontologiju kvartara HAZU analizirali su i identifikirali osteološke ostatke životinja za prehranu. U donjim slojevima ima više kostiju jelena i divljeg goveda, a ovca i koza, vjerojatno domesticirana životinja, javlja se tek u neolitičkim slojevima.

U zasebnom su poglavlju istaknute razlike i prijelaz iz paleolitika u mezolitik koji je obilježen korijenitim promjenama. Obrada i korištenje kremenja tijekom mezolitika gotovo potpuno izostaje, a velika je razlika, također kod osteoloških nalaza. Sastav lovnih životinja u mezolitikumu pokazuje veću raznolikost s mnogo vrsta sitne divljači, koje u paleolitikumu nije bilo, jednako tako kao niti školjka. Komparativne građe ima relativno malo, jer u široj regiji praktički nema nijednog sustavno istraženog lokaliteta s kojim se nalazi iz Vele spile mogu usporediti. Kulturna situacija u vremenski paralelnim slojevima Crvene stijene kao i u Odmutnjači potpuno odudaraju od Vele spile. Donekle je analogno stanje jedino u Pupićevoj peći i Pod Črmukljo, no autori na kraju zaključuju da jedan facijes mezolitika Vele spile odražava planinsko-dinarski fenomen, a drugi facijes je bliži otočnim i obalnim lokalitetima na Jadranu.

U starijem neolitikumu dogodila se *vjerojatno najveća promjena* u cjelokupnom ljudskom postojanju, kako pišu Čečuk i Radić,

prelazak od lovstva i sakupljanja plodova prirode na agrikulturu, odnosno tzv. neolitička revolucija. Naslage starijeg neolitika u Veloj spilji pripadaju, jednako kao i šire jadransko i mediteransko područje, kulturi impresso. U starijem su neolitičkom sloju Vele spile pronađene četiri manje kamene sjekeričice izrađene tehnikom glačanja, a kremenja industrija općenito kvalitativno i kvantitativno stagnira, što je započelo već u mezolitikumu. Omjer ukrašene i neukrašene keramike je oko 1:6 što je pokazala statistika *cca* dvije tisuće komada keramičkih ulomaka. Izdvojeno je sedam načina - tehnika ukrašavanja posuda te dvadeset šest motiva koji dolaze na keramici. Čečuk i Radić su prepoznali tri razvojna stupnja starijeg neolitika odnosno kulture keramike impresso. Keramika postepeno postaje kvalitetnija, mijenja se sintaksa dekora itd. Bliske se analogije za keramiku impresso nalaze na otocima Sušcu i Tremitima, a na obali su to lokaliteti Vrbica i Crvena stijena. Oslonac za trostupnjevanje keramike impresso u Veloj spilji autori su imali u radu J. Müllera o istočnojadranskom ranom neolitikumu iz 1994. g., a također je usvojena apsolutna datacija impressa - od kraja 7. do sredine 6. milenija pr. Kr.

U narednom je poglavlju prikazan peti sloj odnosno srednji neolitik. Čečuk i Radić uveli su važnu novinu u pretpovijest Jadrana, a to je srednjoneolitička *velolučka kultura*. Ona se manifestira u petome stratumu, a prema autorima, ima zasad dva stupnja. U prvome stupnju potpuno prestaje keramika impresso i pojavljuje se fino glačana keramika, a u drugom stupnju polikromija. Autori su opisali sve osnovne elemente nove kulture (str. 109-120; t. 29-41), kao i njezinu povezanost s istovremenim kulturama na širem sredozemnom i kopnenom području. Velolučka će kultura vjerojatno potaći živu raspravu među specijalistima za neolitik, no najvažnije je ovdje stručnjacima predočena arheološka građa koja oslikava ovu novu jadransku kulturu.

U četvrtome - mladenolitičkom stratumu Vele spile zabilježeno je izuzetno intenzivno naseljavanje spilje o čemu svjedoči velika količina artefakata i mnogi ostaci vatrišta. To je vrijeme života hvarske kulture koja množinom nalaza zauzima središnje mjesto u Veloj spilji. Dosada se hvarska kultura dijelila na tri stupnja zauzimajući mladi neolitik, no u Veloj su spilji jasno stratigrafski definirana četiri stupnja razvoja hvarske kulture (str. 157-160). Oni su argumentirani brojčano u postotcima glačane odnosno neglačane keramike, tehnike ukrašavanja i oblika posuda po slojevima - od sloja 28 do sloja 20 na tablici 15, str. 157. Posebno je značajan nalaz dva kosturna ukopa - riječ je o dvije ženske osobe - koji pripadaju mladem neolitikumu odnosno kasnoj hvarskoj kulturi.

Kontinuitet života u Veloj spilji se neprekinuto nastavlja i u toku eneolitika. Na približnoj dubini od dva metra započinju nalazi materijala mlađeg od hvarske kulture. Keramika pokazuje obilježja nakovanske kulture: posude S-profila, glačane stijenke, okomita plastična rebra, subkutane ručice itd. Zanimljiva su zapažanja o kremenim izrađevinama, naime *eneolitičko razdoblje zajedno s dva posljednja neolitička stupnja čine zasebnu cjelinu u obradi i korištenju kremenog oruđa*. Povezanost Vele spile i nakovanske kulture sa širim prostorom općenito pretstavlja crno glačana kanelirana keramika. Čečuk i Radić su ustanovili da ta vrsta keramike u Veloj spilji pripada posljednjem stupnju razvoja hvarske kulture, a tijekom nakovanske kulture kaneliranje se koristi samo iznimno i u eneolitičkom dekorativnom sustavu sasvim je sporedna manifestacija. Inače, nakovanska je kultura prviputa izdvojena sredinom sedamdesetih prošloga stoljeća i to u stratumima Gudnje na Pelješcu i u Odmutnjači, a novija istraživanja Lastvina u Bukoviću kod Benkovca dala su vrlo dobre paralele s nakovanskim materijalom u Veloj spilji.

Za vrijeme ranog brončanog doba najbolje je bio iskorišten za obitavanje prednji spiljski prostor kako pokazuje disperzija nalaza drugoga sloja. Nalazi keramike cetinske kulture pokazuju jednoličnost, ima dosta neukrašene i grube keramike, što se tumači postepenim napuštanjem spiljskog stanovanja i pre-

mještanje žitelja na obližnje gradinske punktove. Keramički su nalazi ovog sloja podrobno obrađeni i razvrstani po ukrasima i oblicima u nekoliko skupina. Zanimljiv je ukop koji je pronađen 1983. g. i to u većoj keramičkoj posudi koji su Čečuk i Radić datirali u vrijeme pojave rane žljebljene keramike. S tim u vezi diskutiran je problem jadranskog tipa ljubljanske kulture. U zaključku stoji konstatacija o stalnoj transformaciji nakovanske kulture pod utjecajima višestranih impulsa od kojih je presudan utjecaj cetinske kulture iz njezinog matičnog područja.

Nakon kratkog *Zaključka* (str. 275) knjizi je pridodano poglavlje broj 13: *Životinjske kosti iz Vele spile na otoku Korčuli* Snježane Kužir, Krešimira Babića i Zvonimira Kozica. Na tablici je prikazana raspodjela koštanih nalaza prema razdobljima i pripadnosti - ptice, sisavci, ribe, vodozemci i neodređene kosti. Autori zaključuju da pretežni dio mesne prehrane u paleolitiku čine jelen i kopitari, a za popunu ptice. U mezolitiku se povećava udio malih preživača i riba. Govedo se pojavljuje tek u hvarskoj kulturi i traje dalje.

Monografija Čečuka i Radića cjelovito prikazuje dosadašnje rezultate istraživanja Vele spile, vrlo važnog pretpovijesnog nalazišta u Dalmaciji. Tekst je organiziran, kako je već istaknuto, tako da pojedino poglavlje obrađuje jedan sloj odnosno period i kultur. Svako poglavlje ima svoj katalog materijala i table, slike i grafikone, te vrlo stručan engleski prijevod Staše Forenbahe, te predstavlja dragocijeni novi prilog poznavanju pretpovijesti istočne obale Jadrana.

Dunja GLOGOVIĆ

Verena Gassner, Sonja Jilek, Sabine Ladstätter: *Am Rande des Reiches. Die Römer in Österreich.* Österreichische Geschichte. 15 v. Chr.-378 n. Chr. Verlag Carl Ueberreuter, Wien 2002. ISBN 3-8000-3772-6. 488 str.

Pred nami je najnovije delo o antičnim zgodovini za območje naše sosede Avstrije, ki je izšlo leta 2002 na Dunaju pod taktirko H. Wolframa. Že v samem naslovu je opredeljen časovni okvir, ki ga ta zajetna knjiga obsega, poudariti pa je treba tudi to, da ga avtorice razumno presežejo in dokaj natančno orišejo tudi čas pred letom 15 pred Kr. ter obdobje pozne antike po letu 378 po Kr. Knjiga je nedvomno velik prispevek k sistematični predstavitvi zgodovine Norika. Avtorice tega dela so tri priznane avstrijske strokovnjakinje, ki so si razdelile posamezna poglavja. Delo se nedvomno odlikuje po izjemni preglednosti in sistematičnosti.

Uvodno poglavje je posvečeno virom, ki jih V. Gassner in S. Ladstätter predstavitva z občudovanja vredno natančnostjo. Posebej poudarita historiografske vire, kjer nanizata antične avtorje, ki tako ali drugače pišejo o Noriku. Polibij prvi poroča o tem prostoru, sledijo posamične omembe pri Cezarju, Horaciju in Ovidiju. Občutno več najdemo pri Liviju in Strabonu; zgodovinsko delo Veleja Paterkula pa ima posebno vlogo za preučevanje obdobja cesarja Tiberija. Sledi Plinij Starejši, ki prvi omeni noriška mesta (*oppida*), za katera pravi, da so bila ustanovljena (kot municipiji) v času Klavdija: *Virunum*, *Celeia*, *Aguntum*, *Teurnia*, *Iuvavum* in v času Vespazijana: *Flavia Solva*, ki je bila edina med omenjenimi rimska kolonija. Že omenjenim se pridružujejo še zgodovinarji Tacit, Plutarh, Svetonij, Flor, Apijan ter geograf Ptolemej. Za čas Severov je najpomembnejši vir Kasij Dion, za obdobje pozne antike se število antičnih virov ponovno pomnoži: življenjepisi svetnikov, kronike, biografije ..., z naraščanjem njihovega števila pa upada njihova zanesljivost. Poleg teh virov avtorici predstavita še "potovalne" priročnike in zemljepisne karte: *Notitia Dignitatum* - poznoantični priročnik o ureditvi rimske države; *Itinerarium Antonini* - seznam cest, obcestnih postaj in razdalj v rimski državi; *Tabula Peutingeriana* - prepis antične karte imperija. Predzadnji razdelek tega poglavja je namenjen epigrafskim

in numizmatičnim virom, zadnji pa predstavi še arheološke.

Sam zgodovinski pregled avtorice razdeljiva na tri velike dele: zgodnje obdobje (*Die Frühzeit*), srednje cesarstvo (*Die mittlere Kaiserzeit*) in pozna antika (*Die Spätantike*).

Prvi obsežen razdelek prvega dela se začne s predstavitvijo Keltov, Retijcev in Rimljanov v 2. in 1. st. pred Kr. Avtorici V. Gassner in S. Jilek orišeta vse pomembne epizode iz tega obdobja: npr. ustanovitev Akvileje leta 181 pred Kr. in okoliščine, ki so jo spremljale; noriške kralje: *Catmelus*, *Cincibilus*, *Balanos*; pomen zlata pri noriških Tavrskih ter vdor Kimbrov in bitko pri Noreji. Ustavita se tudi pri problemu lociranja tega znamenitega mesta, ki že dolgo buri domišljijo raziskovalcev noriškega prostora. Sledi predstavitev noriškega kraljestva (*regnum Noricum*) v 1. st. pred Kr.

Naslednji del je posvečen fazi okupacije v času cesarja Avgusta in Tiberija, ki je potekala večinoma po mirni poti, kar je nedvomno fenomen rezerviran za Norik. Rimljani pa so si tudi to območje, še bolj pa okolico, dokončno podredili z vojnimi pohodi: osvojitve Alp, Porenja in Panonije. Norik je upravno postal provinca šele v času cesarja Klavdija, živahni trgovski stiki pa so se nadaljevali že od 2. st. pred Kr. naprej. Leto 15 pred Kr., ki ga smatramo za začetek okupacije Norika, tega ni spremenilo; nedvomno pa so se s tem letom začele priprave na uradno in upravno vzpostavitev province. V ta čas sodi razcvet, pa tudi propad trgovskega središča na Štalenski gori (Magdalensberg), kjer je bil sedež rimske uprave v zasedenem noriškem kraljestvu. Rimljani so se namreč zavedali strateško pomembnega prostora, ki so ga na novo priključili. Med drugim so z njim pridobili prostor, na katerem so lahko izvajali nabor; tako so nastale nove vojaške formacije: *cohors Montanorum prima*, *cohors I Noricorum equitata* in *ala Noricorum*.

Posebno pozornost avtorici posvetita vzpostavitvi novih provinc (Reciji, Noriku in Panoniji). Na tem mestu se lepo pokaže vpetost Norika v širše geografsko območje, na kar avtorici opozorita s predstavitvijo položaja v Reciji in Panoniji. Na eni strani smo tako priča sorodnostim v vseh treh provincah, na drugi pa poudarita poseben, na nek način privilegirani, položaj Norika. Sočasno z vzpostavitvijo provinc so morali urediti tudi problem meja; avtorici nam torej začrtata najnovejša dognanja v zvezi s potekom meja Norika. Sledi podrobna obravnava cestnega omrežja v Noriku z vseh mogočih vidikov, ki se tičejo prometa v antiki. Dodata še pomen znane ceste *via Claudia Augusta*, pa prazgodovinske jantarne poti in drugih povezav vzhod - zahod. Avtorici ne zamudita priložnosti za kratki ekskurz na temo potovanja v antiki.

Naslednjih deset strani je posvečenih opisu že omenjenih municipijev, ki so nastali v času Klavdija. Po uvodnih razlagah pojmov kolonija (*colonia*), municipij (*municipium*) ter rimsko državljanstvo sledi opis prvih noriških municipijev. Ker je med njimi tudi Celeja, je avtorici sicer ne pustita popolnoma ob strani, odpravita pa jo z nekaj vrsticami, kar kljub upravičenemu argumentu, da današnje Celje leži zunaj avstrijskega ozemlja, nemalo bode v oči. Iz obdobja cesarja Klavdija sledi še predstavitev koncepta obrambe, ki ga je želel vzpostaviti v posameznih provincah: v Reciji, Noriku in Panoniji. V ta sklop sodi tudi Karnunt (*Carnuntum*) kot prvi legijski tabor na Donavi.

Zadnji razdelek tega poglavja se ukvarja s flavijsko - trajanskim obdobjem; na prvem mestu je oris politične situacije v rimskem imperiju in njen vpliv na province. V tem času se začne tudi izgradnja limesa na Donavi, ki bo v naslednjih obdobjih še pridobival na pomenu, kmalu pa bo postal najpomembnejši branik pred vdori barbarov s severa. Rimljani so tako v tej prvi fazi gradnje pripravili dobro osnovo obrambnega sistema na Donavi. V drugi polovici 1. st. po Kr. se mestno življenje v Noriku razširi in okrepi, urbanizacija južnega Norika doživi pomemben razcvet, razvija pa se tudi življenje na podeželju: nastajajo vasi (*vici*). Vzporedno s temi procesi in odvisno od njih poteka tudi romanizacija vzhodnoalpskega področja, ki povzroči spremembe v vsakdanjem življenju, v čaščenju bogov, kulturi in civilizaciji.